

UNIVERZITA KARLOVA

Pedagogická fakulta

Katedra pedagogiky

Vybrané projekty převýchovné institucionální péče o dítě z přelomu 19. a 20. století v kontextu současné české etopedické praxe: historicko-pedagogický výzkum

Selected projects of re-education in institutional care for at risk child from the turn of the 19th and 20th centuries in the context of contemporary Czech etopedic practice: historical-pedagogical inquiry

TEZE K DISERTAČNÍ PRÁCI

PhDr. Lenka Hessová

Školitel: prof. PaedDr. Stanislav Bendl, Ph.D.

Studijní program: Pedagogika

Studijní obor: Pedagogika

Klíčová slova

institucionální péče, rizikové dítě, historie, převýchovné projekty, přelom 19. a 20. století, Standardy kvality péče

institutional care, at risk child, history, re-education projects, turn of the 19th and 20th century, Standards of quality in care

2021

Obsah

1. Úvod	3
2. Teoretická východiska	3
3. Metodologie	4
4. Výzkumný problém, otázky a cíle	6
5. Struktura disertační práce	7
6. Diskuse.....	8
7. Výzkumná zjištění.....	9
8. Použitá literatura.....	15

1. Úvod

Schválení zákona 189/2016 Sb. obnovilo diskuzi ohledně stávající podoby institucionální převýchovné péče o dítě, která v České republice trvá už několik desetiletí. Hledá se co nejpestřejší škála výchovných prostředků a neustále se diskutuje o formách vhodného institucionálního působení, jeho modernizaci a větší vstřícnosti směrem ke svěřencům a jejich rodinám. Pobyt v zařízeních pečujících o ohrožené dítě má totiž díky vysokému počtu potřebných v systému české sociální péče stále své nezastupitelné místo, přestože je odborníky i laickou veřejností často kritizován.

Představená disertační práce se snaží ke zmiňované diskuzi přispět svým obratem k minulosti, jelikož zkoumá starší modely a hledá možnou aplikaci některých jejich prvků v soudobém kontextu etopedické praxe. Práce představuje projekty z přelomu 19. a 20. století, které byly ve své době v podstatě úspěšné. Při studiu vybraných starších projektů jsme zjistili, že jejich zakladatelé museli často čelit stejným výzvám, jež provázejí současnou institucionální převýchovnou péči o dítě. Stejná témata se objevovala již před více než sto lety a musela být adresována, proto může zkoumání fungování historických projektů pomoci při hledání příkladů dobré praxe i dnes.

Z pohledu pedagoga se navíc domníváme, že práce může posloužit vysokoškolským studentům, profesionálům v oboru, i všem ostatním, kteří by se chtěli podrobněji seznámit s fungováním představených projektů přelomu 19. a 20. století. Jelikož se ostatní studie v českém akademickém prostředí zmíněné problematice věnují jen velmi okrajově.

2. Teoretická východiska

Při studiu historie převýchovné péče o rizikové dítě jsme respektovali teoretický rámec vymezený *etopedií*, tj. vědeckou disciplínou, která se převýchovou a sociální rehabilitací dítěte zabývá (Vojtová, 2008). Profilování etopedické problematiky se v českém prostředí objevuje až na konci sedmdesátých let. Samotný pojem rizikové dítě se navíc v historickém kontextu neustále proměňuje s ohledem na nastavení měřítek politické korektnosti doby. Setkáváme se tak s označením *úchylné dítě* (Zeman, 1928), *dítě mravně vadné* (Zikmund, 1930), *dítě obtížně vychovatelné* (Chaloupka et al., 1986), *rizikové dítě* (Matoušek, 1999), *dítě z rizikových skupin* (Průcha, 2009), *ohrožené dítě* (Večerka, 2011), *dítě s problémovým chováním* (Janský, 2014), *dítě vykazující rizikové chování* (Bendl et al., 2016). V anglicky psané odborné literatuře se

nejčastěji setkáváme s pojmy *street children* (Benitez, & Benitez, 2007) a *children at risk* (Pianta & Walsh, 1996). Souhrnně však všechny zmíněné pojmy označují děti a mládež, u nichž se podmínky změnila natolik, že ohrožují jejich život a úspěšné začlenění do společnosti (Kroupová, 2016). Pracovali jsme i s teoretickým vymezení objektů našeho zájmu, tj. převýchovnými ústavy institucionální péče starajícími se o děti vystavené riziku sociálního selhání. *Riziko sociálního selhání* je chápáno jako riziko, které narušuje sociální vztahy jedince a ohrožuje tak mladistvého, případně jeho okolí (Průcha, 2009).

Institucionální převýchovná péče o dítě byla a stále zůstává v kompetenci církevních organizací a státu, ale i různých dobrovolných a charitativních spolků a nadšených jednotlivců. Je zajímavé, že v historii vycházela zásadní inovativní iniciativa spíše z individuálních snah, které do převýchovné práce přinesli jednotlivci, kteří chtěli pomoci hned. Ať už se jednalo o podnikatele George a jeho pomoc rošťákům z ulice (Holl, 1971), otce Flanagan a jeho pomoc malým bezdomovcům v Omaze (Reilly, & Warneke, 2008), či Makarenka a jeho pomoc bezprizorním (Pecha, 1999). Jejich modely práce s mládeží nás poprvé zaujaly při listování staršími skripty *Etopedie* (Chaloupka, et al., 1986). Ve zmíněné publikaci se v historickém nástinu vývoje institucionálních převýchovných zařízení ve světě objevil stručný popis projektů z přelomu devatenáctého a dvacátého století. Tyto projekty používaly na svoji dobu velmi osvícené metody. Zaujalo nás zejména, že některé prvky, které popsané systémy vykazovaly vlastně plně korespondují s moderními trendy v oblasti převýchovy dnes, proto bylo rozhodnuto je blíže prostudovat.

3. Metodologie

Inspirací pro vlastní formu historické studie byly díky vídeňskému studijnímu pobytu starší disertační práce na podobné téma německy píšících kolegů (Honauer, 1997; Martens 1998; Seeger, 2004). Vzhledem k tomu, že se jedná o historickou studii není disertační práce striktně rozdělena na část teoretickou a praktickou; obě složky se celou prací spíše prolínají. Celý disertační projekt je pojat jako vyprávění příběhu.

Design historicko-pedagogického výzkumu jsme zvolili, jelikož chceme zkoumat historii institucionální převýchovné péče se zaměřením na inspirativní modely vzniklé na přelomu devatenáctého a dvacátého století a chceme sledovat možné paralely se současnou praxí v České republice. Až do 19. století sledujeme dvě vývojové linky, vývoj penologie a vývoj péče

o potřebné, protože se ve světě i u nás se péče o rizikové skupiny dětí a mladistvých postupně formovala právě na základě těchto trendů (Holl, 1971).

V disertační práci jsme použili *přímou metodu* historického výzkumu doplněnou o metodologii *vícečetné případové studie* z kvalitativního výzkumu. Přímá metoda zahrnuje práci s prameny, což jsou v našem případě zejména dobové spisy, články a monografická literární díla účastníků projektů.

Centrem disertační práce je kapitola *Vybrané projekty převýchovné péče o děti a mladistvé z přelomu 19. a 20. století* podávající přehled o fungování Junior Republic (USA), Ford Republic (USA), Little Commonwealth (Velká Británie), Baumgarten (Rakousko), Boys Town (USA), Domě sirotků (Polsko), Kolonii Gorkého (Sovětský svaz) a Summerhillu (Velká Británie). Při zkoumání vybraných projektů jsme se snažili předložit jejich co nejdetailnější obraz opírající se o různé zdrojové informace. Při samotném popisu projektů jsme dbali na jejich zasazení v časové ose, na popis místa jejich vzniku, charakteristiku účastníků projektu a na popsání politicko-sociálně-ekonomických okolností jejich vzniku. Pro lepší pochopení kontextu jsou také faktografické údaje ve výzkumné zprávě doplněny úvahami a reflexí výzkumníka.

Kritériem pro výběr zde zařazených projektů bylo časové vymezení jejich vzniku, iniciace jednotlivcem vymezujícím se oproti klasickému institucionálnímu pojetí péče, inovativnost projektu v porovnání s ostatními dobovými zařízeními a experimentování s prvky samosprávného vedení.

Práce však nepodává vyčerpávající popis všech existujících projektů splňujících daná kritéria. Cílem bylo poskytnout střípky k sestavení určité mozaiky podávající svědectví o čínském celosvětovém dění, které bylo inspirací pro vznik moderní systémové péče o znevýhodněné dítě. Vybrali jsme projekty, které byly ve své době hojně diskutovány a byly prvními vlaštvkami moderní sociální péče o dítě.

Jelikož jsme v disertační práci ukázali, že otázky, které trápí vychovatele dnes, trápily vychovatele minimálně ve stejné míře už před více než sto lety, je ve shrnutí kapitoly blíže prozkoumáno několik témat, jež se opakovaně vynořovala. Jedná se o témata: zakladatel projektu, inspirační zdroje, cíl výchovy, prostředek výchovy, prostředí a uspořádání, podmínky pro přijetí, typ samosprávy, pojetí trestu, využití médií, škola, život po opuštění ústavu a překážky provozu projektu. Vybrané projekty byly na jejich základě porovnány, abychom mohli identifikovat koncepce, na jakých byly projekty postaveny, prvky, které fungovaly napříč projekty, a odhalit prvky specifické jen pro určitý projekt.

Vzhledem k mimořádné situaci vyvolané epidemickou pandemií Covid 19, jsme se nakonec rozhodli příběhy dobré praxe z minulosti se současností propojit pomocí teoretických požadavků na současnou převýchovnou praxi. Tyto požadavky reprezentují *Standardy kvality péče o děti ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy a preventivně výchovné péče* (Pacnerová et al., 2015). Konkrétně jsme pro účely disertační práce v kapitole *Inspirační přesahy popsanych historických projektů v kontextu současné české etopedické praxe* použili vybrané doporučující standardy typu B, jejichž téma se shoduje s tématy, která se vynořovala během zkoumání historických modelů. Šlo o: *Výkon péče 2 B, 2.11; Výkon péče 2 B, 2.13; Výkon péče 2 B, 2.15; Výkon péče 2 B, 2.16; Výkon péče 2 B, 2.17; Výkon péče 2 B, 2.18; Výkon péče 2 B, 2.20; Výkon péče 2 B, 2.24; Výkon péče 2 B, 2.27; Výkon péče 2 B, 2.28; Ukončování péče 2 C, 2.39 a Ukončování péče 2 C, 2.38* (Pacnerová et al., 2015).

Dalším objektivním pojátkem se staly veřejně přístupné inspekční zprávy MŠMT ČR z návštěv 17 institucí v roce 1920, viz webové stránky: <https://www.csicr.cz/cz/Registr-inspekcnich-zprav>. Ze všech zveřejněných zpráv byly použity zprávy o zařízeních, která zároveň na svých internetových stránkách poskytovala roční výchovně vzdělávací plány. Ve zkoumaném vzorku byly zastoupeny jak dětské domovy, dětské domovy se školou, výchovné ústavy i jeden diagnostický ústav.

4. Výzkumný problém, otázky a cíle

Téma	Historie péče o sociálně znevýhodněné děti a mladistvé do poloviny dvacátých let 20. století.
Problém	Fungování vybraných projektů převýchovné péče o děti a mladistvé na přelomu 19. a 20. století.
Otázky	Na jakých výchovných koncepcích byly projekty postaveny?
	Jaké prvky úspěšné převýchovy se objevovaly napříč projekty?
	Jaké prvky úspěšné převýchovy byly specifické jen pro určitý projekt? Proč?
	Jaké prvky úspěšné převýchovy mohou fungovat i v současné etopedické praxi v ČR?
Cíle	Popsat historii péče o sociálně znevýhodněné děti a mladistvé do poloviny dvacátých let 20. století.
	Popsat inspirativní projekty z přelomu 19. a 20. století zabývající se převýchovou dětí a mládeže.
	Najít společné rysy, které byly příčinou úspěšnosti projektů.
	Sledovat možné paralely inspirativních projektů z přelomu 19. a 20. století se současnou etopedickou praxí v České republice.

5. Struktura disertační práce

Metodologický přístup k práci a jeho pozadí jsou podrobně popsány v první kapitole disertační práce nazvané *Metodologie*. V rámci sondy do minulosti nás zajímala *historie péče o delikventní a sociálně znevýhodněné děti a mladistvé do poloviny dvacátých let 20.století*, které jsme se věnovali v kapitolách *Historie péče o chudé a postupná diferenciacie péče*, *Historie vězeňské péče o děti a mládež* a *Historie péče o sirotky, děti zanedbané a mravně zpustlé v Čechách na přelomu devatenáctého a dvacátého století*. Výzkumné téma bylo zúženo na výzkumný problém, tj. *studium fungování vybraných projektů institucionální převýchovné péče o děti a mladistvé na přelomu 19. a 20. století s přesahem do současnosti*. Přelom 19. a 20. století byl totiž v převýchovné péči dobou otevřenou všem druhům experimentů nadšených reformátorů zejména na evropském a americkém kontinentu. Vytyčený výzkumný problém je podrobně rozpracován v kapitole *Vybrané projekty převýchovné péče o děti a mladistvé z přelomu 19. a 20. století*. Tato kapitola představuje a porovnává konkrétní fungování osmi projektů institucionální převýchovné péče založených na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Jde o *Junior Republic (USA)*, *Ford Republic (USA)*, *Little Commonwealth (Velká Británie)*, *Baumgarten (Rakousko)*, *Boys Town (USA)*, *Dům sirotek (Polsko)*, *Kolonii Gorkého (Sovětský svaz)* a *Summerhill (Velká Británie)*.

Vzhledem k mimořádné situaci vyvolané epidemickou pandemií Covid 19, jsme se v šesté kapitole *Inspirační přesahy popsanych historických projektů v kontextu současné české etopedické praxe* nakonec rozhodli příběhy dobré praxe z minulosti se současností propojit pomocí teoretických požadavků na současnou převýchovnou praxi. Tyto požadavky reprezentují *Standardy kvality péče o děti ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy a preventivně výchovné péče* (Pacnerová et al., 2015). Dalším objektivním pojítkem byly veřejně přístupné inspekční zprávy MŠMT ČR z roku 2020 z návštěv 17 institucí a roční výchovně vzdělávací plány těchto institucí. V úplném závěru práce jsou ještě při hledání konkrétní inspirace pro současnou institucionální převýchovnou péči popsány dva převýchovné modely založené na přelomu devatenáctého a dvacátého století, které přežily své zakladatele a fungují dodnes.

Sedmá kapitola disertační práce *Diskuse* reflektuje celý proces vzniku výzkumného projektu a upozorňuje na jeho možné limity. Navrhujeme zde také případné cesty, kterými by se jiné studie mohly ubírat. V osmé kapitole *Závěr* opět stručně uvádíme, čím se celá disertační práce zabývala a jak bylo při dosažení vytyčených cílů postupováno. Jsou zde představena hlavní

zjištění práce s doporučeními jejich možné praktické aplikace a jsou zde zopakované návrhy případného směřování dalšího výzkumného snažení.

6. Diskuse

Momentálně jsou sice historické studie na okraji zájmu pedagogického výzkumu, protože se bádání výzkumníků orientuje spíše na současnost, ale zvláště v situaci, kdy chceme pochopit aktuální problémy a hledáme inspiraci pro řešení těchto problémů, bychom neměli zapomínat na ohlédnutí se do minulosti. Co se týče zvoleného designu kvalitativního historicko-pedagogického výzkumu, jeho užití přináší současně výhody i rizika. Historicko-pedagogický výzkum má v českém prostředí poměrně dlouhodobou tradici (Zounek & Šimáně, 2014), přesto však není v odborné literatuře jasně definován. Jednotliví autoři se vesměs shodují pouze na tom, že jde o širokou disciplínu se zaměřením na minulost s cílem ji kriticky zkoumat, pochopit a naznačit určité paralely zkoumaného historického jevu či události se současností (Hendl, 2008; Zounek & Šimáně, 2014).

Dalším limitem předloženého historicko-pedagogického výzkumu může být fakt, že ač je text podpořen velkým množstvím dobových citací pozorované střípky historie není možné kompletně zrekonstruovat (Zounek & Šimáně, 2014). Vždy půjde jen o určitý odraz reality zdeformovaný přístupem výzkumníka a množstvím získaných pramenů. Navíc zvláště v případě prací zpracovaných a vydaných samotnými aktéry zkoumaných jevů vždy existuje riziko, že předkládají „příkrášené svědectví“ o skutečné historické realitě. Z tohoto důvodu byly v rámci triangulace informace dobových aktérů ověřeny z více zdrojů. Na druhé straně osobní komentáře přímých účastníků historických událostí umožnily zprostředkovat intimnější setkání s historickou realitou a objektivní fakta poněkud zlidšťovaly. Výhodou i nevýhodou práce je také fakt, že veškeré citace zdrojové literatury z anglického a německého jazyka, které byly ve finální verzi textu použity jsou přeloženy autorkou disertační práce.

Co se týče obecných úskalí kvalitativního výzkumu, bylo pro nás nejvíce limitujícím a zároveň osvobozujícím tvrzení, že, až na výjimky, nevede k jeho realizaci jedna obecně uznávaná cesta, která by byla celou vědeckou komunitou kodifikována (Dale Bloomberg & Volpe, 2019). Při samotném designu kvalitativního výzkumu byla proto v první kapitole disertační práce věnované metodologii podrobně popsána cesta vedoucí k realizaci závěrečné zprávy a důvody, které ke zvolení konkrétní cesty vedly. Hutný popis jsme tedy neaplikovali jen na samotný výzkum, ale i na popsání metodologie (Dale Bloomberg, & Volpe, 2019).

Pro podpoření validity zvoleného designu kvalitativního historicko-pedagogického výzkumu bylo užito kombinace dvou metod. Použili jsme kombinaci *přímé metody* historického výzkumu doplněné o metodologii *vícečetné případové studie* z kvalitativního výzkumu, který se běžně zabývá spíše současnými tématy. *Vícečetné případové studie* jsou sice typické svým zasazením do současnosti, ale například Merriam a Tisdell (2016) uvádějí, že je možné se v rámci *vícečetné případové studie* zabývat i historií.

Limitem disertační práce také může být fakt, že při porovnávání současných témat s tématy z minulosti, nebyla využita možnost přímých návštěv etopedických zařízení a získání pohledu na problematiku od samotných aktérů převýchovného procesu, tj. dětí umístěných v ústavech a zaměstnanců, kteří zde s dětmi pracují. Mimořádná opatření spojená s epidemickou pandemií Covid 19 nás však nakonec ovlivnila v rozhodnutí pro účely disertační práce propojit ukázky dobré praxe z minulosti se současností pouze pomocí dostupných informací v online prostředí. Ty representovaly teoretické požadavky na současnou převýchovnou praxi, kterými se řídí MŠMT ČR, tj. *Standardy kvality péče o děti ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy a preventivně výchovné péče* (Pacnerová et al., 2015).

Dalším objektivním pojátkem se staly veřejně přístupné inspekční zprávy MŠMT ČR z návštěv 17 institucí. Pro ucelenější pohled na problematiku bylo také přihlíženo k ročním výchovně vzdělávacím plánům těchto institucí. Ve zkoumaném vzorku byly zastoupeny jak dětské domovy, dětské domovy se školou, výchovné ústavy i jeden diagnostický ústav.

7. Výzkumná zjištění

Centrem disertační práce je kapitola *Vybrané projekty převýchovné péče o děti a mladistvé z přelomu 19. a 20. století*, která odpovídá na výzkumné otázky: *Jaké prvky úspěšné převýchovy se objevovaly napříč projekty?* a *Jaké prvky úspěšné převýchovy byly specifické jen pro určitý projekt?* provázané s cíli práce: *Popsat inspirativní projekty z přelomu 19. a 20. století zabývající se převýchovou dětí a mládeže* a *Najít společné rysy, které byly příčinou úspěšnosti projektů.*

Vzhledem k omezenému prostoru, který teze nabízejí, zde tedy představíme zejména zjištění ze zmíněné kapitoly. Šlo vlastně o příklady dobré praxe z minulosti, které jsme pak mohli zpracovat i v kapitole *Inspirační přesahy popsanych historických projektů v kontextu současné české etopedické praxe*, která odpovídá na závěrečnou výzkumnou otázku: *Jaké prvky úspěšné převýchovy mohou fungovat i v současné etopedické praxi v ČR?* spojenou s cílem *Sledovat*

možné paralely inspirativních projektů z přelomu 19. a 20. století se současnou etopedickou praxí v České republice.

Kapitola *Vybrané projekty převýchovné péče o děti a mladistvé z přelomu 19. a 20. století* potvrdila, že otázky, které trápí vychovatele dnes, trápily vychovatele a odbornou i laickou veřejnost minimálně ve stejné míře už před více než sto lety. Stejně jako my dnes, i oni hledali odpovědi na otázky: Jak zajistit kontrolu nad péčí o mládež? Jak zajistit dostatečné finanční prostředky potřebné pro efektivní péči? Jaká metoda při práci s rizikovou mládeží je nejefektivnější? Jak diferencovat? Jakou roli hraje psychologie v převýchovném procesu? Jaká je role vrstevníků v převýchovném procesu? Jaké je ideální prostředí pro umístění ústavu, venkov nebo město? Jak zajistit efektivní pomoc po životě v ústavu? Jaká je ideální věková hranice vstupu a výstupu z ústavu? V jaké míře umožnit nebo neumožnit styk s původní nefunkční rodinou? Zapojit do výchovného procesu víru nebo ne? Jak zamezit recidivě?

Námi vybrané projekty všechny zmíněné otázky rezonovaly a v rámci svých možností na ně reagovaly. Velmi stručně si zde tedy představíme prvky v rámci identifikovaných témat, které zásadně podpořily úspěšné fungování popsaných historických projektů z přelomu století:

- **Zakladatel projektu:** Za každým ze zde uvedených projektů stála jedna výrazná osobnost, která ovlivňovala celý koncept převýchovy. Tito jednotlivci vykazovali překvapivě velké množství společných rysů, přestože žili v odlišných státech, někdy i na odlišných kontinentech. Navíc, ač to často popírali, byli navzájem o svých projektech informováni a navzájem se ovlivňovali. Zmíněným jednotlivcům příliš nezáleželo na tom, zda své názory a metody obhájí před vědeckou komunitou, zejména tou pedagogickou, ale bylo pro ně nutností získat na svoji stranu veřejnost a obrátit její negativní postoj vůči malým bezdomovcům a mladistvým delikventům.
- **Inspirační zdroje:** Všichni zakladatelé projektů byli seznámeni s dílem Rousseaua a Pestalozziho i dalších, kteří na jejich pojetí výchovy reagovali (např. Montessori, Fröbel, Reich, Wyneken, Dewey atd.). Všechny také nutně zasáhl sílí vliv psychologie na výchovný proces, který byl vyvolán zejména působením Freuda a jeho nástupců. Zakladatelé nevěřili v existenci rozeného delikventa, věřili ve vliv prostředí, příležitostí a životních okolností. Spojovala je víra, že nevhodné chování je jen špatným nasměrováním dětské energie.
- **Cíl výchovy:** Zmíněné projekty měly sice odlišné zázemí, ale cíle všech byly totožné. Všichni chtěli nasměrovat energii chovanců správným směrem. Vychovat soběstačné a

svobodné jedince, kteří se budou moci plně zapojit do společenského dění po opuštění ústavu. Cílem bylo vychovat dotyčné pro život. Naučit je, jak žít ve společenství lidí. Naučit je zvládat krizové situace, tak aby nepropadli kriminální činnosti. Cílem bylo vychovat mentálně i fyzicky zdravé, sebevědomé jedince, kteří dokáží přinést užitek sobě i ostatním a budou schopni reálně zhodnotit svoji životní situaci. V dnešní terminologii bychom mohli říci, že šlo o výchovu k občanství. Cílem bylo vychovat občana.

- **Prostředek výchovy:** Základním prostředkem spojujícím všechny projekty bylo soužití ve společné komunitě a utváření určité specifické kultury, kdy se svěřenci cítili na příslušnost k projektu hrdí. Vlastní kultura se navenek projevovala ve společných rituálech či slavení společných svátků a vnitřně byla posilována samosprávným řízením navrženým pro konkrétní projekt. Dalším společným prostředkem výchovy a v jistém smyslu i nutností pramenící z neustálé finanční tísně a nedostatku personálu bylo poskytnutí svobody svěřencům v podílení se na chodu zařízení díky určité formě samosprávy.
- **Prostředí a uspořádání:** Všichni zakladatelé projektů věřili, že nejvhodnější prostředí pro výchovu a převýchovu mladých poskytne život na nějakém zemědělském hospodářství na odlehlém místě daleko od civilizace a všech jejích škodlivých vlivů. Venkov byl pro všechny synonymem svobody a volnosti, poskytoval neomezené možnosti a poskytoval i určitou formu soběstačnosti v podobě vlastní zemědělské produkce. Výše popsané bylo ideálem a vizí všech zakladatelů zde zmíněných projektů, finanční nouze však řadu z nich donutila z ideálu poněkud polevit.
- **Kritéria přijetí:** Většina projektů přijímala veškerou rizikovou mládež včetně té soudem trestané. Výjimkou sloužící pouze netrestaným sirotkům byly *Baumgarten* a *Korczakův sirotčinec*. Většina zařízení kromě *Summerhillu* sloužila původně sirotkům a dětem pocházejícím z chudých rodin, postupně však začala přijímat i chovance finančně dobře zajištěné. Kromě Makarenka a George také všichni zakladatelé pracovali s historií svých chovanců, nicméně všichni poskytovali ve svých zařízení možnost rovného startu. Projekty se také lišily ve věkovém rozpětí přijímaných chovanců. *Baumgarten* sloužila všem věkovým skupinám. *Ford Republic* a *Boys Town* převážně malým chlapcům. Skupině mladších náctiletých sloužily *Junior Republic* a *Little Commonwealth*, děti se v obou institucích mohly zdržet do svých osmnácti let. V *Summerhillu* přijímali děti od pěti let, horní hranicí přijatých byl věk jedenácti let.

Svěřencům bylo doporučeno zůstat v zařízení do svých sedmnácti. *Kolonie Gorkého* se starala spíše o starší dospívající mládež ve věku šestnácti až osmnácti let.

- **Samospráva:** Všechny projekty vykazovaly určitou formu demokratického vedení reprezentovanou samosprávou chovanců a vyzdvihující roli společných shromáždění. Nikdy však nešlo o samosprávu stoprocentní. Kontrola nad personálním, finančním a hospodářským zajištěním zařízení byla vždy v rukou zakladatele projektu a správní rady sponzorů projektu. Vzhledem k finanční tísní byla samospráva jediným efektivním nástrojem provozu projektu a sloužila i jako nástroj skryté manipulace. Samospráva navíc začala fungovat teprve v momentě, kdy byli sami chovanci vnitřně motivováni se na takovém uspořádání podílet. U většiny projektů byla samospráva postupně vystavena na zjednodušeném modelu *samosprávy obce*. Často také nešlo o čistou vrstevnickou samosprávu, ale o partnerské samosprávné řízení dětí i dospělých. Je překvapivé, jak se myšlenka čisté vrstevnické samosprávy propagované Georgem založené na demokratické tradici USA paradoxně nejvíce přiblížil až Makarenko, který svůj projekt realizoval ve velmi odlišných politických, ekonomických a společenských podmínkách. Zvláště přihlédneme-li k faktu, že demokratické uspořádání bylo jak v carském Rusku, tak později v nově vzniklém Sovětském svazu nemyslitelné.
- **Pojetí trestu:** Všechny zmíněné projekty nutně musely v převýchovném procesu řešit otázku autority a pojetí trestu. Zakladatelé všech projektů dospěli k názoru, že fyzické tresty nemají v práci s dětmi a mladistvými potřebné nápravné účinky, a proto se obraceli k alternativním možnostem, jak porušení dohodnutých pravidel řešit. Nejpřísnějším trestem, vzhledem k obratně budovanému mýtu společné kultury, bylo ve všech zde popsaných projektech vyloučení ze zařízení. Přestože byly fyzické tresty zakladateli kritizovány, jejich existence jako krajní možnosti potrestání přestupku je doložena u všech projektů, kromě *Boys Town* a *Summerhillu*.
- **Využití médií:** Použijeme-li moderní terminologii, všechny zde představené projekty nutně potřebovaly pro své fungování dobrý marketing. Všichni zakladatelé pochopili sílu komunikace a postupně objevili sílu médií při prezentaci svých projektů a při působení na změnu postoje veřejného mínění.
- **Škola:** Všechny projekty pracovaly se znevýhodněnou a zanedbanou mládeží, proto všechny zejména ve svých počátcích přikládaly velmi malý význam klasické formální školní docházce a šlo zde spíše o fröebelovské *cvičení se v životě*. Všechny projekty v

rámci zdravého formování osobnosti vyzdvihovaly význam volnočasových aktivit a dobrovolné pracovní činnosti. Větší šance na soběstačnost a úspěšný život po ústavu dávalo vyučení se nějakému řemeslu, proto bylo častou součástí projektů. Ve všech projektech byl také kladen velký důraz na individuální přístup ke vzdělání. Velmi často bylo ponecháno na každém svěřenci do jaké míry se chce vzdělat a zda se v budoucnu bude orientovat spíše prakticky nebo teoreticky.

- **Život po ústavu:** Všechny projekty, kromě *Summerhillu* a *Korczakova sirotčince*, nabízely svým svěřencům možnost vyučit se řemeslu, dle své volby. Zakladatelé často také zajišťovali svým svěřencům první pracovní příležitosti po opuštění ústavu (např. George, Flanagan) a projeví-li svěřenci zájem o další vzdělávání, pomohli jim toto přání realizovat. Všichni zakladatelé také osudy svěřenců po opuštění ústavu sledovali a s těmi, kteří měli zájem, udržovali korespondenční kontakt, umožňovali jim přijít kdykoliv na návštěvu a podporovali pravidelná setkání bývalých absolventů.
- **Překážky provozu projektu:** Všechny popsané projekty musely během svého trvání čelit neustálé finanční tísní, nedůvěře veřejnosti, skepsi odborníků a nedostatku vhodného personálu. Koedukované projekty kromě všech výše zmíněných překážek navíc musely čelit riziku sexuálních skandálů (George, Lane, Makarenko, Neill).

Domněnku o inspiračním potenciálu prvků, které jsme pozorovali v historických projektech nám následně potvrdila kapitola *Inspirační přesahy popsaných historických projektů v kontextu současné české etopedické praxe*. Tato kapitola nejprve poskytla stručný náhled do problematiky ohledně převýchovné péče v České republice v průběhu posledních dvaceti let. Minulost a současnost institucionální převýchovné péče byla v této kapitole propojena pomocí *Standardů*. Dalším objektivním pojítkem mezi minulostí a současností byly veřejně přístupné inspekční zprávy MŠMT ČR z roku 2020 návštěv 17 institucí a jejich roční výchovně vzdělávací plány. Po prostudování těchto materiálů vztahujících se k současné praxi byla vytyčena aktuální témata převýchovné péče, kde může být při hledání řešení zpětné nahlédnutí do minulosti inspirativní. Jde-li o konkrétní prvky, které v minulosti fungovaly a mohly by fungovat i dnes, můžeme zmínit například aktivní přístup ředitelů k získávání financí, svěřeni většího dílu odpovědnosti samotným dětem a důslednější rozvíjení finanční gramotnosti. Vrací se i myšlenka důrazu na budování společné kultury zařízení přes společné trávení času. Doceňuje se i podpora spolupráce svěřenců s dobrovolnými mentory po opuštění ústavu a v neposlední řadě imperativ plného využití možností moderních technologií.

V závěru kapitoly jsou ještě při hledání konkrétní inspirace pro současnou etopedickou praxi popsány dva převýchovné modely, založené na přelomu devatenáctého a dvacátého století, které přežily své zakladatele a fungují dodnes. Popsané modely otevírají pojetí převýchovné institucionální péče dvě cesty. Jednak cestu *Summerhillu* přes poskytnutí svobody, která je kontrolována pouze soužitím v komunitě. Ale také cestu organizovaného a disciplinovaného přístupu novodobého *Boys Town*, který stále staví na odkazu Flanaganova požadavku na víru, naději, vedení a lásku.

Doufáme, že navrhovaný projekt přispěje k současné diskuzi o inspiračních zdrojích svým obratem k minulosti, zkoumáním starších modelů a nastíněním možné aplikace některých jejich prvků v soudobém kontextu. Přínosné může být právě zaměření se na projekty, které byly ve své podstatě úspěšné a vznikaly z iniciativ jednotlivců, navzdory všem překážkám. Některá současná témata spojená s institucionální převýchovnou péčí se totiž objevovala již před více než sto lety a musela být v těchto projektech adresována, proto může zkoumání fungování historických projektů pomoci při hledání příkladů dobré praxe i dnes.

Z pohledu pedagoga se navíc domníváme, že práce může posloužit vysokoškolským studentům, profesionálům v oboru, i všem ostatním, kteří by se chtěli podrobněji seznámit s fungováním představených projektů přelomu 19. a 20. století. Jelikož se zmíněné problematice ostatní studie v českém akademickém prostředí věnují jen velmi okrajově.

Předložená disertační práce se soustřeďuje zejména na úspěšné prvky fungování všech projektů a každý ze zde zmíněných osmi projektů by mohl být sám o sobě centrem zájmu další historické studie, která by věnovala větší pozornost systematickému faktografickému popisu, jelikož cílem naší práce bylo spíše vyprávění příběhů opírajících se o zajímavá fakta a hledání příkladů dobré praxe, nikoli vyčerpávající faktografický popis.

Problematika aktuálních témat ve *Standardech* by mohla být východiskem pro další studie, např. obsahové analýzy stavící na metodologii zakotvené teorie. Stejný postup ohledně hledání společných nosných témat by mohl být použit i při zpracování inspekčních zpráv. Současnou etopedickou praxi v konkrétních zařízeních by odborné i laické veřejnosti mohl přiblížit kvalitativní výzkum stavící na návštěvách jednotlivých zařízení a vedený formou vícečetných případových studií. Stále totiž platí Sekerův (2008) povzdech, že aktuálních studií zabývajících se problematikou současných převýchovných zařízení v České republice není mnoho.

8. Použitá literatura

- Bendl, S., Hanušová, J., & Linková, M. (2016). *Žák s problémovým chováním. Cesta institucionální pomoci*. Praha/Kroměříž: Triton.
- Benitez, S. T. (2011). *The State of the Word's Street Children: Research*. London: Consortium for Street Children.
- Česká školní inspekce (n.d.). *Registr inspekčních zpráv*. Dostupné na: <https://www.csicr.cz/cz/Registr-inspekcnich-zprav>
- Dale Bloomberg, L. & Volpe, M. (2019). *Completing Your Qualitative Dissertation. A Road Map from Beginning to End*. Sage Publications, Inc.: California
- Hendl, J. (2008). *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace* (druhé vydání). Praha: Portál.
- Holl, J. M. (1971). *Juvenile Reform in the Progressive Era. William R. George and the Junior Republic Movement*. Ithaca/London: Cornell University Press.
- Honauer, J. (1997). *Father Flanagan. Amerikas berühmter zwischen Mythos und Realität*. Disertační práce. Universität Zürich.
- Chaloupka, L., Vocilka, M., & Moucha, Z. (1986). *Etopedie*. Praha: SPN.
- Janský, P. (2014). *Dítě s problémovým chováním a náhradní výchovná péče ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné péče*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Kroupová, K., Baše, L., Hanáková, A., Krahulcová, & Martinková, E. (2016). *Slovník speciálně pedagogické terminologie, vybrané pojmy*. Praha: Grada.
- Martens, J. (1998). *Boys Town. Eine Darstellung der Pädagogik Father J. Flanagans*. Disertační práce. Georg-August-Universität Göttingen.
- Matoušek, O. (1995). *Ústavní sociální péče*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Merriam, S. B., & Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative Research. A Guide to Design and Implementation* (fourth edition). San Francisco: John Wiley and Sons.
- Pacnerová, H., Janský, P., Lányová, B., Bártík, P., Holomek, J., Matoušů, P., Vernerová, O., Pícek, M., & Myšková, L. (2015). *Standardy kvality péče o děti ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy a preventivně výchovné péče*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání. Dostupné na: <http://www.nuv.cz/t/standardy-kvality-pece-o-deti>
- Pecha, L. (1999). *Krutá Poema Makarenko-jak ho neznáme*. Doplněk: Brno
- Pianta, R. & Walsh, D. (1996). *High-Risk Children in Schools Constructing Sustaining Relationships*. London: Routledge
- Průcha, J. (2009). *Přehled pedagogiky úvod do studia oboru*. Praha: Portál.
- Reilly, H., & Warneke, K. (2008). *Father Flanagan of Boys Town. A Man of Vision*. Nebraska: Boys Town Press.
- Seeger, J. (2004). *Ben Posta. Die Republik der Kinder. Eine pädagogische Alternative?* Aachen: Karin Fischer Verlag.
- Sekera, J. (2008). *Komunitní systém v resocializačních zařízeních pro adolescence I*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Večerka K., Holas, J., Štěchová, M., Diblíková, S., & Luptáková, M. (2011) *Ohrožená mládež mezi prevencí a represí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Vojtová, V. (2008). *Úvod do etopedie*. Brno: Paido.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách a jeho změna Zákon 189/2016 Sb., v platném a účinném znění.
- Zeman, J. (1928). *Přednášky z nauky o mravně vadných*. Praha: Palásek a Kraus.
- Zikmund, A. (1930). *Mládež mravně vadná*. Praha: Spolek učitelů a přátel dětí mravně vadných.
- Zounek, J., & Šimáně, M. (2014). *Úvod do studia dějin pedagogiky a školství*. Kapitoly z metodologie historicko-pedagogického výzkumu. Brno: Masarykova Univerzita.